

УДК 159.9.016.1

ПСИХОЛОГІЧНА РОЛЬ МЕНТАЛІТЕТУ У ТРАНСФОРМАЦІЇ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Гресько В.В., аспірант
кафедри загальної психології

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

У статті розкрито поняття менталітету, подано його як провідну категорію етнічної психології. Розглянуто положення щодо його визначення, сутність та основні особливості структурних компонентів. Виявлено основну його функцію як механізму трансформації суспільства. Самобутність нації у вираженні менталітету є рушійним фактором актуалізації народного потенціалу. Менталітет – духовне буття нації, регулятор державотворчих процесів. Ураховуючи особливості народного менталітету, можна досягти суспільного розвитку, зміцнити етнонаціональну ідентичність і здійснювати державотворчі процеси.

Ключові слова: *етнічна психологія, етнос, народ, менталітет, український менталітет, українська нація, трансформація.*

В статье раскрыто понятие менталитета как ведущей категории этнической психологии. Рассмотрены основные положения для его определения, сущность и основные особенности структурных компонентов. Выявлено основную его функцию как механизм трансформации общества. Самобытность нации в выражении менталитета является движущим фактором актуализации народного потенциала. Менталитет рассматривается как духовное бытие нации, регулятор государственных процессов. Учитывая особенности народного менталитета, можно достичь общественного развития, укрепить этнонациональную идентичность и осуществлять государствообразующие процессы.

Ключевые слова: *этническая психология, этнос, народ, менталитет, украинский менталитет, украинская нация, трансформация.*

Gresko V.V. PSYCHOLOGICAL ROLE OF MENTALITY IN THE TRANSFORMATION OF UKRAINIAN SOCIETY

The article deals with the concept of mentality, it is presented as the leading category of ethnic psychology. The basic provisions for its definition, nature and main features of structural components are considered in this article. It is revealed the basic function of it as a mechanism for the transformation of society. The identity of the nation in terms of mentality arises as the leading factor of actualisation of the national capacity. The mentality is the spiritual life of nation, the controller of state processes. Considering the peculiarities of national mentality we can achieve social development, strengthen ethnic and national identity and carry out state building processes.

Key words: *ethnic psychology, ethnicity, nation, mentality, Ukrainian mentality, Ukrainian nation.*

Постановка проблеми. Сьогодні основним завданням є розвиток українського суспільства й відродження держави. В умовах пошуку оптимальних механізмів його виконання, трансформаційного перетворення особливого значення набуває менталітет. Він постає потужним державотворчим чинником, який впливає на життєдіяльність етносу. Осмислення самобутності нашої нації, врахування особливостей менталітету сприяє збереженню єдності народу та відкриває нові резерви для його розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Психологічні особливості сутності менталітету розглянуто в працях М. Бахтіна, Л. Виготського, А. Гуревича, Г. Гачева, Б. Поршнева, І. Білявського, М. Боришевського, В. Куєвди, В. Павленко, М. Пірен, М. Чепи, Д. Донцова, О. Кульчицького, Ю. Липи, М. Шлемкевича, В. Янева, М. Бердяєва, Л. Гумільова, А. Гуревича, Г. Гачева, Ю. Безсмертного, М. Холодної, В. Дубова. Предметно-понятійне поле проблемати-

ки ментальної характеристики українського народу вивчали М. Попович, С. Кримський, Н. Соболева, В. Храмова, А. Ручка, О. Донченко, Р. Додонов, В. Пилипенко, А. Швецова, Є. Головаха, І. Лисий, П. Гнатенко, М. Міщенко, Н. Каліна, Т. Левченко, Є. Чорний, О. Шоркін та ін.

Постановка завдання. На основі викладеного можна сформулювати завдання дослідження – розкрити специфіку психологічної ролі менталітету у трансформації українського суспільства.

Виклад основного матеріалу дослідження. На сучасному етапі розвитку нашого суспільства менталітет виконує провідну роль – регулятора життєдіяльності, політичних і культурних подій. Менталітет – трансформуючий фактор суспільного розвитку, імпульси якого транслюються етносу чи окремії людині, йдуть із глибини історії й генеруються архетипом нації.

Український менталітет формується протягом тривалого історичного розвитку, він

визначає національний характер і поведінку суспільства, є результатом буття, життєвого досвіду нації. Виконує функцію етнопсихологічної ДНК, зберігає інформацію про етнічний потенціал, сприяє збереженню цілісності нації.

Національний менталітет постає соціокультурним ґрунтом для формування етнічної свідомості, він сприяє адаптації, є несвідомим компонентом соціалізації.

Французькі вчені Ж. Любє і Р. Мандру в середині 50-х років XX століття ввели поняття «ментальність», під яким розуміли соціально-психологічні явища, які відображають духовний світ соціальної спільноти, а вже в 1958 році поняття з'явилося в енциклопедичних словниках.

Як стверджує О. Стражний – сучасний дослідник українського національного менталітету, навіть тепер, у XXI столітті, в українському суспільстві немає чіткого уявлення про цей феномен. Це означає, що українці, приступаючи до реалізації української національної ідеї на практиці, не знають позитивних і негативних рис своєї національної психології, без урахування яких неможливо досягнути позитивного результату в державотворчому процесі [5].

Поняття ментальності прийшло на зміну поняттям «національна ідентичність», «національний характер», «базова та модальна особистість». Французькі філософи М. Бонтель і Ж. Гофре вважали, що ментальність – це сукупність образів і уявлень, якими керуються у своїй соціальній поведінці члени соціальної групи та в якій виражено їхнє розуміння загалом і власного світу в ньому. Французьке слово *mentalite* в буквальному перекладі означає «світорозуміння».

Варто зазначити, що з перших кроків становлення етнічної психології її представники якраз і вивчали ментальність, хоча й під іншими назвами. Зокрема, В. Вунд розглядав загальні уявлення як «зміст душі народів», Ф. Хсю підкреслював, що психологічна антропологія досліджує соціальні уявлення, які збігаються в членів тієї чи іншої культури, Г. Шпет увів поняття «типові колективні переживання», а Л. Леві-Брюль навіть використовував термін *mentalite*. Як елемент ментальності – систему уявлень про свою культуру – можна розглядати й «суб'єктивну культуру» в трактуванні Г. Тріандіса [3].

Міркуючи про проблеми менталітету, М. Розов відзначає, що менталітет – «це те, що повністю не висловлене, не усвідомлене, не сформульоване, але існує й визначає ставлення людини до світу» [7, с. 25]. Компоненти, які становлять менталітет,

зливаються в певний духовний сплав, що визначає схильність індивіда мислити, відчувати й діяти певним чином; по суті, менталітет – ядро психічного складу нації.

Ментальність – це певний поведінковий компонент, що реалізується на спільній мовній, культурній і морально-етичній основі. У національній картині світу, в національному світобаченні, світовідчутті умовно виділяються:

– мовний рівень – кожна мова членує світ по-своєму;

– когнітивний – кожна нація бачить себе серед інших, має свій світ речей;

– оцінний – ставлення до всього довкілля.

Отже, під ментальністю розуміють схильність до певного стилю мислення, оцінювання і предметно-практичної діяльності людей, які належать до однієї й тієї самої нації [3].

Національний менталітет – це система, до складу якої належать особливості сприйняття, стиль мислення, цінності, установки, стереотипи, типи поведінки, які виявляються як форми активності або пасивності.

До структури ментальності належить три компоненти:

1. Емоційний – емоційні стани, які передують виникненню вербального та поведінкового компонентів, сприяючи систематизації знань і появі певної поведінки.

2. Когнітивний – знання про об'єкти й ситуації життєдіяльності, що є результатом набуття індивідуального життєвого досвіду.

3. Поведінковий призводить до актуалізації елементарних фіксованих установок, ціннісних орієнтацій та етнічних цінностей. Ментальна установка виявляється в діях і вчинках людини, оскільки вчинок є єдиною структурою, що відповідає реальним цілісним виявам самореалізації людини як особистості, індивіда, громадянина.

Ментально-психічний складник у психіці людини – це психоенергетичний потенціал, який утворився в процесі життєдіяльності етносу від зародження до наших днів і передається через несвідомий рівень кожному етнофору. Ментально-психічна підструктура особистості утримує сукупність понять, установок, значень, смислів, духовних цінностей, стереотипів, вірувань, почуттів, зразків і форм поведінки, які сформувалися протягом розвитку людства й конкретного етносу (нації), перебувають на несвідомому рівні психіки індивіда та опосередковано впливають на його світовідчуття, світосприйняття і світорозуміння, а отже, поведінку й діяльність [2].

Менталітет нації виявляється в усіх сферах суспільного життя, науки, освіти, культури та в політичній сфері, державотворчій.

Тому важливо вчасно зосередитися на особливостях його вияву, щоб використовувати в конструктивному напрямі, адже саме використання характерологічних особливостей його вияву можна вплинути на реформування і становлення держави.

Будь-які зрушення можливі лише з урахуванням ментальних особливостей нашого буття. Спираючись на укорінені в менталітеті української нації цінності, норми, притаманне світобачення й поведінку, можна відкрити додаткові резерви та шляхи відродження.

Більшість досліджень, присвячених різним аспектам культурного розвитку народів, підкреслюють важливість використання такої категорії, як ментальність етнокультурної спільноти, для філософського синтезу знань, що характеризують етнос. Саме в культурі як способі людської діяльності зосереджені всі основні визначальні особливості етнічних одиниць. Учасники комунікативного процесу постійно перебувають у соціокультурному та етнопсихологічному просторі спілкування, який утворюють культура особистості, традиції, норми, правила [4].

Приклад українських діаспор у різних країнах (Канаді, США, Австралії) засвідчує той факт, що представники етносу не «розчинилися» в іншому етносі, не втратили своєї національної специфіки, не перестали психологічно почувати себе українцями. Завдяки відображеним мнемічним і консервуючим властивостям етнічної ментальності основні особливості їхнього психічного складу збереглися.

Змістовно ментально-психічний компонент втілюється у світовідчутті, світосприйнятті, світорозумінні, у моральних вимогах, нормах і цінностях, традиціях і віруваннях, взаєминах усередині етносу та з іншими етносами й соціальними групами, у ставленні до держави, інших етносів, народів, соціальних груп, конфесій, політичної системи, політики, праці, державності, єдності тощо. Він також визначає ставлення представників нації до землі, природи, води, сонця, кохання, шлюбу, батьків, сімейного життя, до представників своєї та інших націй, роботи, держави, волі, закону, порядку, Батьківщини, честі, гідності, дружби, зради й іншого [2].

Ментальність українського народу формувалася під впливом складних історичних обставин. Основну роль відіграло геополітичне розташування України на перехресті історичних шляхів зі сходу на захід і з Півночі на Південь. Ця обставина зумовила вигадливу комбінацію у світогляді українця західної (активного раціоналізму, індивідуалістської, матеріалістичної) і східної (пасивно споглядальної, спрямованої на вищі істи-

ни) ментальності. На думку Д. Чижевського, «постійне тло української історії – природа України. Степ був тією основою, що якнайбільше придалася до усталення психічних рис. Сполучення широти і розмаху краєвиду з буйним розквітом життя, що притаманне Степові як формі буття природи, так само як море, ліс і гори, породжує почуття безмежно-могутнього або величного, а водночас і своєрідний неспокій». Ландшафтні особливості України, на думку дослідників, стали джерелом «величності», що породжує «естетичне й релігійне» почуття та філософську настанову. Саме ці географічні особливості існування українців як автохтонного етносу протягом віків історії формували значущий психофізичний тип, а відтак і ментальність українців [8, с. 41–42].

У ментально-психічній підсистемі діють такі механізми й компоненти, які утворилися внаслідок взаємодії соціальної психіки (починаючи ще з моменту зародження етносу) з географічними, кліматичними ландшафтами, матеріальними та соціокультурними умовами, з особливостями світовідчуття й світорозуміння, боротьби за національне виживання, самоствердження та державність, із характером трудової діяльності, внутрішніх і зовнішніх відносин тощо. Саме в цих механізмах і компонентах виявляються соціально-культурні автоматизми поведінки окремих етнофорів і соціальних груп, що входять до складу нації. Через них етнофорам передається сукупність до кінця не усвідомлюваних установок, понять, значень, смислів, цінностей, норм і взірців поведінки, вірувань, ставлень тощо [2].

У кожного етносу, нації по-різному виражаються сутнісна природа й внутрішнє єство, бо кожен із них по-різному вбирав у себе досвід предків. М. Пірен зазначає, що «типові психологічні риси етносуб'єктів, зафіксовані в їхній ментальності, є водночас і своєрідними «мітками» того природного й соціального середовища, в якому вони сформувалися» [6].

Етнопсихологічні життєві орієнтації українців тісно пов'язані з властивостями української ментальності, такими як інтровертність, індивідуалізм, антеїзм, емоційність («кордоцентризм»). Характерним для українців є прагнення бути привабливими для інших і прагнення до автономності, становлення національної ідентичності. Важливим є відновлення творчого індивідуалізму, який виявлявся б у відповідальності за своє майбутнє та за майбутнє країни, ціннісне ставлення до життя й до себе. Задоволення потреб у турботі, в безпеці, в належності, в любові, ніжності, у визнанні є необхідним для реалізації особистістю своїх потенційних можли-

востей, здібностей, талантів, більш повного пізнання світу й самопізнання [9].

Менталітет розкриває сутність нації та формує її життєдіяльність, наявний прямий зв'язок між соціальною сферою й менталітетом. Реалії буття детермінують свідомість, проте й колективне несвідоме у формі менталітету впливає на ставлення народу до навколишнього середовища, визначає його поведінку.

Національний менталітет виявляється у відображенні особливостей побуту, звичаїв, звичках, історії й культурі, що передаються з покоління в покоління, у нормах поведінки. Загальне відродження етносу залежить від відновлення етнокультурних традицій. Необхідно приділити значну увагу етнічній самосвідомості, традиційному світогляду, а також культурним традиціям.

Реалії сьогодення свідчать, що розбудова держави й формування українського суспільства є основним завданням соціально-політичного процесу національного відродження. Становлення України на початку XXI століття характеризується, як зазначив В. Бех, кризою соціального світу планетарного масштабу, з одного боку, і глобалізацією соціального світу – з іншого. Державотворення України відбувається на базі давніх традицій українського народу, які склалися впродовж століть. На його думку, сучасний державотворчий процес значно гальмується через такі негативні фактори:

- застарілий світогляд і моноідеологічні настанови;
- ментальність і комплекс «меншовартості»;
- фрустрацію свідомості й соціофобію;
- значну політичну інфантильність і слабку мовну підготовку;
- нездатність до прийняття самостійних рішень;
- низький культурний рівень та інтелектуальний потенціал;
- невпевненість у майбутньому держави [1, с. 48–49].

Безумовно, важливим фактором становлення й розвитку української держави є формування активної, творчої, вільної особистості, здатної діяти самостійно, мобілізуючи необхідні ресурси для досягнення поставлених цілей, готової нести відповідальність за результати своїх дій і вчинків. Звичайно, це передбачає наявність у державі певної політичної культури. Політична культура, як і ментальність, має діяльну природу. Політичні ідеали, традиції, стереотипи мислення й поведінка формуються в процесі політичної діяльності та є її результатом [10, с. 45–46].

Соціокультурний, етнопсихологічний контекст розвитку соціально-психологічних властивостей особистості виявляється в певній позиції індивіда, його ціннісно-емоційному ставленні до політичних, економічних, соціально-психологічних явищ і процесів; у специфіці національних установок, культури взаємодії, норм, традицій, що відображають волю активності людини, яка належить до певної етнічної спільноти. Менталітет українського народу впливає на оногенетичний розвиток людини та відіграє важливу роль у формуванні патріотичної рефлексії особистості [4].

Менталітет формує соціальну психіку нації, яка є ядром, сутністю внутрішнього духу, пов'язаного з таємницями буття етносу. Будь-які об'єктивні фактори розвитку прогресують тільки в тому випадку, якщо пройдуть крізь менталітет.

Ментально-психічне утворення є колективним несвідомим, психоенергія якого концентрує всю іншу сукупність психічного, виявляючись у поведінці, діях, особливостях мислення, світосприйнятті під час життєдіяльності нації. Формування етнічної свідомості, зміцнення етнонаціональної ідентичності мають спиратися на особливості наявного менталітету.

Реалізація ментального надбання відбувається шляхом функціонування інститутів соціалізації, шляхом інтерпретації символів і закріплення цієї символіки в цінностях громадян, аналізу продуктів діяльності, звернення до культурної спадщини: міфів, звичаїв, традицій тощо.

Важливу роль відіграє ментальний інструментарій: мова, звичаї, обряди, вірування, магія, міфи, мистецтво, мораль. Аналіз міфології, фольклору, художніх текстів, витворів мистецтва, моральних і релігійних норм, принципів, уявлень, архетипів і установок колективного підсвідомого дає можливість вивчати ціннісно-сміслові утворення етнічних суб'єктів, які є визначальними в структурі етнічної ментальності.

Розвиток України можливий лише за умови згуртування людей, які проживають на її території. Відродження української нації, її єдність зможуть подолати всі негаразди. З урахуванням того, що Україна поліетнічна держава, стратегія розвитку та модернізації має включати модель взаємодії етносів, які перебувають на території України, що базуватиметься на відродженні надбаних і побудові нових етнокультурних реалій. А ідеологія національного державного відродження має поєднувати актуальні потреби з отриманим досвідом, який утілює механізми національної поведінки та впливає на формування нових її конструктів.

Висновки з проведеного дослідження. Український менталітет формується протягом тривалого історичного розвитку, він визначає національний характер і поведінку суспільства, є результатом буття, життєвого досвіду нації. Виявляється в усіх сферах суспільного життя й постає механізмом трансформації, розвитку українського суспільства. Саме дослідження та врахування його особливостей надає додатковий резерв для державотворчого процесу й реалізації національної ідеї. Так, ураховуючи національний характер, етнічні особливості, психологічний склад нації, відштовхуючись від його ментальних особливостей, можна актуалізувати народний потенціал.

Менталітет є провідним компонентом етнічної психології, регулятором суспільного розвитку, важливим фактором збереження етнонаціональної ідентичності та провідним чинником загального державного розвитку. Відіграє важливу роль у формуванні етнонаціональної свідомості, трансформації суспільства і становлення української держави.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бех В.П. Інтелектуальний потенціал як онтологічна основа розбудови державності України / В.П. Бех // Нова парадигма. – 2003. – Вип. 29. – С. 47–52.
2. Варій М.Й. Загальна психологія. : [навчальний посібник] / М.Й. Варій. – 2-ге вид., випр. і доп. – К. : Центр учбової літератури, 2007. – 968 с.
3. Данилюк І.В. Становлення та розвиток основних понять етнічної психології: від духу народу до ментальності / І.В. Данилюк // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія «Соціологія. Психологія. Педагогіка». – К., 2003. – Вип. 17–18. – С. 33–36.
4. Михальченко Н.В. Роль менталітету українського народу у розвитку патріотичної рефлексії особистості / Н.В. Михальченко // Матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. з міжнародною участю / КНУ імені Тараса Шевченка. – К. : Логос, 2017. – С. 170–172.
5. Недзельський К.К. Виховання волі і характеру як проблема вітчизняної етнопсихології у справі державотворення / К.К. Недзельський // Матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. з міжнародною участю / КНУ імені Тараса Шевченка. – К. : Логос, 2017. – С. 190–192.
6. Пірне М.В. Основи етнопсихології / М.В. Пірне. – К. : Генеза, 1998. – 434 с.
7. Розов М.А. Філософія без сообщества? / М.А. Розов // Вопросы философии. – 1988. – № 8. – С. 20–31.
8. Чижевський Д. Нариси з історії філософії на Україні / Д. Чижевський. – К. : Академія, 1992. – С. 17–23.
9. Шугай М.А. Особливості прояву основних властивостей ментальності та життєві орієнтації українців / М.А. Шугай // Наук. зап. Нац. ун-ту «Острозька акад.». Серія «Психологія і педагогіка». – 2011. – Вип. 18. – С. 258–262.
10. Шегута М. Український менталітет: історія і сучасність / М. Шегута // Збірник наукових праць з гуманітарних наук ЗДІА. – Запоріжжя, 2000. – С. 44–46.